

7. Гончар И. Правила для перевозчиков. Кабинет Министров Украины принял новую редакцию Правил предоставления услуг пассажирского автомобильного транспорта. Юридична практика–Фахівець. 2007. № 44. 24 с.
8. Мелентьев Д.Ю. Городской пассажирский транспорт: от совершенного государственного монополизма к полноправию бизнес-структур. Економічний вісник Донбасу. 2011. № 2. С. 12–16.
9. Власенко Д.О. Теоретико-методичні підходи до визначення особливостей маркетингу транспортних послуг. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2010_4/Vlasenko_410.htm
10. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 №1106. / Офіційний вісник України. 2018. № 24. Ст. 852.
11. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 430-р. // БД «Законодавство України». / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80> (дата звернення: 12.07.2018).
12. Про автомобільний транспорт: Закон України від 05.04.2001 № 2344-III. / Відомості Верховної Ради України. 2001. № 22. Ст. 105.

УДК 342.072.2(477)

ПРОЦЕСУАЛЬНА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКОНАВЧИХ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

PROCEDURAL REGULATION OF EXECUTIVE BODIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT

Дмитрик А.Б.,
к.ю.н., доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ

У статті розглядається процесуальна регламентація діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування у контексті адміністративного процесуального права. Проаналізовано процесуальну регламентацію діяльності у сфері управлінської діяльності з огляду на адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу. Розглянуто окремі аспекти нормативно-правового закріплення адміністративних процедур в управлінській діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: процесуальна регламентація, виконавчі органи, місцеве самоврядування, адміністративний процес.

В статье рассматривается процессуальная регламентация деятельности исполнительных органов местного самоуправления в контексте административного процессуального права. Проанализирована процессуальная регламентация деятельности в сфере управленческой деятельности с точки зрения адаптации национального законодательства к требованиям Европейского Союза. Рассмотрены отдельные аспекты нормативно-правового закрепления административных процедур в управленческой деятельности исполнительных органов местного самоуправления.

Ключевые слова: процессуальная регламентация, исполнительные органы, местное самоуправление, административный процесс.

The article deals with the procedural regulation of the activity of executive bodies of local self-government in the context of administrative procedural law. The procedural regulation of activity in the field of administrative activity from the point of view of adaptation of the national legislation to the requirements of the European Union is analyzed. Some aspects of regulatory-legal consolidation of administrative procedures in the administrative activity of executive bodies of local self-government are considered. Adoption of the Concept for the reform of local self-government and territorial organization of power in Ukraine was conditioned by the need for a profound reformation of the entire complex of social relations, which are formed in the implementation of local self-government. One of the most important directions of constitutional and administrative reform of the social system of Ukraine is the decentralization of public authority in accordance with European legal standards. Given Ukraine's strategic course for joining the European Union, the importance of implementing European standards of decentralization of state power and institutional, functional, budgetary, financial and logistical strengthening of the role of local self-government in the constitutional and legal system of the state and society should be taken into account. The experience of previous years of the establishment and development of local self-government has revealed significant shortcomings not only in the developed concept of local self-government, but also in the ways and means of ensuring the effective functioning of local self-government. It took a radical change in the legal regulation of the territorial organization of local self-government. At the same time, the implementation of economic, social and political transformations at the regional and local levels should be considered in the context of European integration, which will contribute to the formation of good governance. Formally, local self-government bodies are not included in the system of state authorities. The division of powers is carried out in a single system of regional authorities and is accompanied by the definition of subjects of various authorities at specific management levels.

Key words: procedural regulation, executive bodies, local self-government, administrative process.

Прийняття Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні було зумовлено необхідністю глибокого реформування всього комплексу суспільних відносин, що складаються під час здійснення місцевого самоврядування. Одним із найважливіших напрямів конституційного й адміністративного реформування суспільного ладу України є децентралізація публічної влади відповідно до європейських правових стандартів.

Значний вклад у дослідження процесуальної регламентації діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування в Україні внесли вчені: В. Авер'янов, Ю. Битяк, Н. Бортник, В. Гарашук, І. Голосніченко, Є. Додін,

В. Зуй, Л. Коваль, М. Ковалів, І. Коліушко, В. Колпаков, Т. Коломоєць, В. Кузьменко, І. Мартянов, В. Остапенко, І. Пахомов, Г. Стеценко та інші. Водночас адаптація національного законодавства України до вимог ЄС вимагає наукового аналізу процесуальної регламентації діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування з метою подальшого удосконалення.

Метою статті є процесуальна регламентація діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування.

З огляду на стратегічний курс України на вступ до Європейського Союзу, слід зважати на виняткову важливість імплементації європейських стандартів децентралізації державної влади та інституціонального, функціонального,

бюджетно-фінансового та матеріально-технічного посилення ролі місцевого самоврядування у конституційно-правовій системі держави й суспільства. Крім того, необхідно наголосити на проблемній військово-політичній ситуації, що склалася внаслідок збройної агресії в окремих районах Луганської та Донецької областей, а також Автономній Республіці Крим. Одним із важливих кроків щодо недопущення подібних ситуацій у майбутньому є проведення конституційної модернізації суспільних відносин, реалізація широкого комплексу політико-правових реформ, одним із головних напрямів яких є створення об'єднаних місцевих громад із розширеними реальними можливостями щодо вирішення питань місцевого значення [1, с. 5].

Досвід попередніх років становлення та розвитку місцевого самоврядування виявив значні недоліки не тільки в розробленій концепції місцевого самоврядування, а й в шляхах і способах забезпечення ефективного функціонування місцевого самоврядування. Знадобилося докорінно змінити правове регулювання територіальної організації місцевого самоврядування, розширити перелік правових форм залучення населення в здійснення місцевого самоврядування, створити правові механізми зміцнення майнової бази та фінансових основ місцевого самоврядування. Реформа бюджетної децентралізації, яка розпочата зміними до Бюджетного кодексу України 28 грудня 2014 року, стала лише першим кроком, однак позитивна динаміка вказаного процесу потребує в подальшому продовження якісних змін у законодавстві України [2, с. 132].

Відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування істотно підвищується роль органів місцевого самоврядування у вирішенні питань місцевого значення в інтересах місцевого населення. У публічній політиці декларується відмова від адміністративно-командного принципу управління з елементами самоврядування і перехід до місцевого самоврядування з елементами централізованого управління.

Децентралізація, як зазначають Л. Василенко, М. Добровінський, відкриває значні перспективи для забезпечення спроможності місцевого самоврядування самостійно вирішувати питання місцевого життя, зокрема підвищення ролі громадян, їх впливу на процес прийняття й утілення рішень щодо забезпечення умов соціального та економічного розвитку суспільства. Децентралізація державної влади призведе до подальшої демократизації суспільних відносин, тому що вона передбачає не розділення країни, а створення можливостей для розвитку всього державного простору на основі пріоритету повноважень територіальних громад як джерела муніципальної, незалежної від держави влади, зрештою, це дасть можливість проводити демократизацію знизу догори [3, с. 125].

За визначенням В. Толкованова, у більшості європейських країн найбільш важливими завданнями проведення реформ децентралізації можна визначити такі: надання більш якісних послуг громадянам, підвищення результативності діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, наближення послуг до їх споживачів (упровадження принципу субсидіарності), досягнення прозорості дій публічної адміністрації, більш активне залучення громадян до ухвалення рішень, консолідація бюджетної політики, розвиток ресурсної бази органів місцевого самоврядування тощо [4, с. 6].

Одночасно впровадження економічних, соціальних і політичних перетворень на регіональному й місцевому рівнях потрібно розглядати в контексті європейської інтеграції, що сприятиме формуванню «доброго врядування» (good governance). «Добре врядування» – це процес реалізації публічної влади (діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування), що базується на підходах до формування відкритого, демократичного і справедливого суспільства та відповідній системі принципів, має ознаки

результативного управління та скерований на забезпечення ефективних партнерських взаємовідносин між органами публічної влади, інституціями громадянського суспільства і суб'єктами приватного права щодо управління суспільним розвитком [4, с. 10].

Виконавчий орган місцевого самоврядування – це орган загальної компетенції, створюваний на основі законодавства України, підконтрольний представницькому органу, діє на принципах колегіальності або єдиноначальності, має об'єднану внутрішню узгоджену структуру, виконує організаційно-управлінські та виконавчо-розпорядчі функції, спрямовані на виконання рішень населення, прийнятих безпосередньо, і рішень представницького органу. Не зважаючи на те, що роль виконавчих органів місцевого самоврядування в управлінні досить велика й оперативне управління без них практично неможливе, Європейська хартія місцевого самоврядування (п. 2 ст. 3) розглядає виконавчі органи як органи підзвітні та підконтрольні представницьким органам, оскільки цілі адміністрації ніколи не бувають первинні, вони завжди вторинні та полягають у виконанні завдань, доручених їй основними органами.

Формально органи місцевого самоврядування не входять до системи органів державної влади. Розмежування повноважень здійснюється в єдиній системі регіональної влади та супроводжується визначенням предметів ведення різних органів влади на конкретних управлінських рівнях. Це вимагає співвіднесення місцевих інтересів з інтересами вищого рівня соціальної організації й оптимального використання загальних ресурсів, включаючи природні, фінансові, соціальні ресурси. Вивчення процесів взаємодії органів державної влади і місцевого самоврядування необхідно для самої управлінської практики. Серед правових заходів управлінської практики особливе значення надається вдосконаленню правового статусу, підвищенню ефективності діяльності органів місцевого самоврядування та посадових осіб місцевого самоврядування за рахунок удосконалення процесуального механізму діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування.

Процесуальний механізм, здатний забезпечити захист прав і законних інтересів громадян у публічно-правових відносинах, є найважливішою правовою гарантією, що має конституційно-правову основу і являє собою: єдність системи процесуальних засобів, за допомогою яких здійснюється реалізація права зацікавленої особи своїх прав і законних інтересів; впорядкування процесуальної діяльності суб'єктів адміністративного процесу, встановлення спеціальної процесуальної форми.

Процесуально-правовий механізм – це форми, способи, засоби, заходи, конкретні норми й установи, за допомогою яких здійснюється регулювання відносин між державною владою та органами місцевого самоврядування на основі конституційної законності та правопорядку.

Основне соціальне призначення правового механізму у взаємодії державної виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування – розмежування повноважень у реалізації інтересів населення конкретних територій на підставі єдності принципів адміністративної процесуальної діяльності, урегульованій адміністративно-процесуальними нормами діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування (посадових осіб) з розгляду і вирішення різного роду індивідуальних адміністративних справ, що виникають у сфері управління, в порядку реалізації функцій виконавчої влади.

У розширеному розумінні процесуальна діяльність виконавчих органів місцевого самоврядування (на думку Я. Сандул, державна влада «заповнює» виконавчими органами місцевих рад орган державної виконавчої влади на рівні міста, села, селища, примусово включаючи виконавчі органи місцевих рад до системи органів державного управління відповідного рівня [5, с. 14]) – це зовнішня правозастосовна діяльність виконавчих органів місцевого

самоврядування, інших уповноважених суб'єктів (адміністративних органів) щодо врегулювання (дозволу) в межах їхньої компетенції конкретних юридичних справ, що виникають на основі матеріальних норм різних галузей права, здійснювана в передбачених процесуальними нормами несудових формах (процедурах). Як зазначає М. Джафарова, у такому розумінні йдеться про органи держави як органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які здійснюють виконавчо-розпорядчу діяльність [6, с. 62]. Залежно від функцій, які виконуються виконавчими органами місцевого самоврядування під час вирішення індивідуальних адміністративних справ, доцільно виділяти два великі види адміністративного процесу: адміністративно-розпорядчий та адміністративно-охоронний.

Адміністративно-розпорядчий процес являє собою врегульовану адміністративно-процесуальними нормами діяльність з вирішення індивідуальних юридичних справ, здійснювану в межах своєї компетенції і спрямовану на реалізацію суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, наявних у учасників цих справ, на основі відповідних матеріальних норм різних галузей права. Адміністративно-охоронний процес – це врегульована адміністративно-процесуальними нормами діяльність компетентних адміністративних органів з вирішення індивідуальних юридичних справ, що виникають у зв'язку з охороною та захистом прав і свобод фізичних і юридичних осіб, забезпеченням безпеки держави та суспільства, правопорядку.

Процесуальна діяльність виконавчих органів місцевого самоврядування є лише однією зі сторін різноманітної діяльності владних органів та їх посадових осіб. Крім юрисдикційної, вони ведуть таку діяльність, як, наприклад, прийняття нормативних актів управління та актів застосування права. Виконавчі органи місцевого самоврядування здійснюють виконавчо-розпорядчу діяльність, змістом якої є безпосередня, повсякденна організація виконання внутрішніх і зовнішніх функцій та завдань, що стоять перед ними. Її відмінна риса полягає в тому, що органи місцевого самоврядування, реалізуючи владні повноваження щодо громадян і організацій, застосування примусу розглядають як підпорядковане завдання. Основне – це позитивна, організуюча діяльність.

Зміст виконавчо-розпорядчої діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування різноманітний, має складну структуру. Структурність правового механізму вказує на системність частин, що його утворюють, зі взаємодії яких складається динаміка права як цілісного утворення [7, с. 215]. Перед органами виконавчої влади стоїть двосдине завдання: організація ефективного здійснення завдань органу та забезпечення пріоритету захисту і дотримання законних прав та інтересів громадян і організацій. Цю ж задачу зобов'язані вирішувати законодавчі органи у регульованні діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування та посадових осіб.

Саме процесуалізація, тобто детальна регламентація в процесуальному законодавстві, діяльності органів місцевого самоврядування забезпечує необхідні юридичні гарантії реалізації прав і інтересів громадян та організацій. Одночасно саме процесуалізація, на нашу думку, дає змогу досягати максимальної ефективності в діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування та забезпечувати дотримання балансу між публічними інтересами держави, з одного боку, і приватними інтересами громадян і організацій, з іншого. Чим більш детально в законодавстві регламентується діяльність виконавчих органів місцевого самоврядування, тим надійніше гарантовано реальне здійснення інтересів суспільства та людини.

Процесуальні норми дають змогу упорядкувати процес прийняття владних рішень та їх виконання, оскільки встановлюють конкретно-технологічні правила реалізації виконавчими органами місцевого самоврядування та їх

посадовими особами покладених на них повноважень. Це, своєю чергою, мінімізує можливості суб'єктивістських відхилень від заданих цілей діяльності та сприяє підвищенню ефективності управління у цілому. Інакше кажучи, процесуалізація дає змогу обмежувати та попереджати соціально небажані наслідки довільних дій посадових осіб, підвищувати ступінь підконтрольності їх діяльності не-владним суб'єктам права, створює реальні гарантії права громадян і організацій на захист від свавілля. Тим самим вона сприяє більш повному та чіткому виконанню вимог норм матеріального права, підтримці режиму реальної законності в сфері місцевого самоврядування.

Процедурні питання організації роботи органів місцевого самоврядування об'єднаної територіальної громади визначені у Практичному посібнику з питань організації роботи органів місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад. На нашу думку, доцільно виділити основні процесуальні форми діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування [8]: реалізація владних повноважень (на відміну від таких процедурних форм діяльності, як укладання договорів, проведення прес-конференцій тощо); вирішення юридичних справ за допомогою прийняття нормативного або індивідуального правового акта.

Детальна «технологічна» регламентація форм реалізації владних повноважень передбачає однозначну фіксацію в термінах з чіткими смисловими кордонами вичерпного переліку всіх учасників процесу, їх прав і обов'язків, підвідомчості розв'язуваних справ, послідовності та термінів здійснення процесуальних дій, правил документування та порядку прийняття, оскарження, набуття чинності та виконання рішень.

Процесуалізація діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування має здійснюватися в раціональних межах. Досліджуючи питання про управлінські процедури і їх нормативне закріплення, французький вчений Г. Бребан писав: «Процесуальні норми мають велике значення, ними не слід нехтувати, тому що вони часто є гарантією успішного управління і водночас гарантією прав громадян. Німецький юрист XIX століття Ієринг одного разу зауважив, що процес – сестра-близнюк свободи; процесуальні норми створюють гарантії для реалізації матеріального права. Але не слід плодити занадто багато процесуальних норм. Інакше можна впасти в дріб'язковий формалізм, який до безмежності подовжить процес прийняття рішення, що неминуче призведе до бюрократизації системи управління» [9, с. 199–200].

Необхідною умовою зміцнення законності та викорінення бюрократизму в роботі апарату виконавчих органів місцевого самоврядування є чітке правове регламентування адміністративного провадження: колегіальне рішення справ там, де це належить за законом; прийняття правових актів у порядку, визначеному законом; вирішення спорів, що виникають у сфері місцевого самоврядування, в порядку та в терміни, визначені правом; залучення до відповідальності із дотриманням всіх умов, що гарантують законність накладення стягнення тощо. Все це широке коло питань, що мають значення для поліпшення роботи виконавчих органів місцевого самоврядування, входить в поняття адміністративного процесу.

З огляду на дослідження В. Стрільчука, процесуальне законодавство встановлює і формально закріплює: перелік дій і послідовність, в якій їх можуть здійснювати учасники владних відносин; принципи та цілі діяльності учасників процесуальних відносин; їх коло, права й обов'язки; підвідомчість розв'язуваних справ, окремих питань, дій; в яких саме юридичних документах втілюються владні акти, прийняті під час вирішення юридичних справ (зокрема, правових актів); терміни здійснення процесуальних дій; види та джерела доказів; гарантії дотримання процесуальних норм, законності і обґрунтованості прийнятих актів, зокрема про-

цесуальні та інші санкції за порушення відповідних правил; правила відшкодування витрат, пов'язаних із здійсненням процесуальних дій. Якісна процесуалізація допомагає подолати декларативність законів муніципально-правового змісту, забезпечує реальне втілення в життя [10, с. 80].

Норми адміністративно-процесуального права є в законодавстві всього спектра адміністративного права, зокрема в актах митного, бюджетного, податкового, банківського, земельного, екологічного права та інших галузей, що склалися на базі переважно адміністративно-правового методу регулювання суспільних відносин.

Встановлення чітких процедурних правил, що охоплюють своїм регулятивним впливом юридично значимі види управлінської діяльності, має першорядне практичне значення, оскільки цим забезпечуються, з одного боку, належні спрямованість, хід і результат правозастосовної діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування, а з іншого – дотримання прав і законних інтересів інших, не владних, учасників адміністративного процесу.

Діяльність виконавчих органів місцевого самоврядування різноманітна. Вона охоплює прийняття нормативних актів, юрисдикційну діяльність і правозастосування. Цим пояснюється неможливість врегулювання єдиними процесуальними нормами всього різноманіття проявів фактичної діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування. Виникає необхідність у спеціалізованих процесуальних правилах, що відображають специфіку різних категорій адміністративної діяльності. На таких підставах (специфіка діяльності, специфіка норм) у межах загального адміністративного процесу стає можливим виділити його елементні складники – провадження. Процес та провадження співвідносяться як загальне та особливе, динамічне та дискретне [11, с. 280]. Провадження – частина процесу, процес є сукупність проваджень. При цьому якщо процес – поняття більш широке, що охоплює юридичну частину управлінської діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування, то провадження – це

уже діяльність, пов'язана із вирішенням певної, порівняно вузької групи однорідних справ.

Процесуальна діяльність виконавчих органів місцевого самоврядування як суб'єктів адміністративного процесуального права виникає та функціонує відносно автономно, характеризується взаємодією між внутрішніми елементами та з іншими компонентами правової системи України (внутрішні зв'язки), що впливає на їх розвиток, також взаємодіє із зовнішніми факторами, тобто з політичними, економічними, соціально-культурними явищами та процесами (зовнішні зв'язки), які в своїй сукупності забезпечують ефективність, цілісність і стабільність управлінської діяльності.

Процесуальна регламентація діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування в системі суб'єктів адміністративного процесуального права України визначається загальними (залежність від наявності нормативно-правової бази державного, регіонального та місцевого рівнів адміністративної процесуальної діяльності) і приватними (залежність від рівня фінансової та інформаційної забезпеченості, рівня професійної підготовки службовців) особливостями. Загальні особливості зумовлюються, з одного боку, необхідністю підвищення якості публічного управління за допомогою оптимізації та регламентації виконання функцій і надання послуг, з іншого боку – розробленням ефективної системи публічного управління. Приватні особливості визначаються специфікою розвитку функцій регламентації публічного управління в конкретній місцевій громаді. Пов'язані із загальними та приватними особливостями тенденції розвитку правової регламентації, що характеризуються розширенням сфери застосування процесуальної регламентації діяльності та доповненням елементами електронного уряду, інформаційно-комунікаційними технологіями, усуненням проявів корупції, підвищенням результативності професійної службової діяльності службовців місцевого самоврядування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Калінкін А.С. Конституційна реформа у сфері децентралізації державної влади: проблеми теорії та практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.02 «Конституційне, муніципальне право». Ужгород, 2016. 17 с.
2. Ільницький О.В. Реформа міжбюджетних відносин на шляху до бюджетної (фіскальної) децентралізації в Україні. Публічне право. 2016. № 1. С. 126–134.
3. Василенко Л., Добровінський М. Децентралізація та реформа місцевого самоврядування. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 3. С. 123–126.
4. Толкованов В.В. Пріоритетні завдання та підходи до модернізації місцевого самоврядування на сучасному етапі: вітчизняний та зарубіжний досвід. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2017. № 1. 16 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2017_1_32.
5. Сандул Я.М. Виконавчі органи місцевих рад як суб'єкти адміністративного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Одеса, 2015. 24 с.
6. Джафарова М.В. Визначення адміністративного процесу: проблемні питання правової доктрини. Наук. вісник Міжнарод. гуманітар. ун-ту. 2015. Вип. 13 (1). С. 60–62.
7. Єсімов С.С. Методологія дослідження інформаційних технологій у публічному управлінні. Наук. вісник Львівського держ. ун-т внутр. справ. 2017. Вип. 4. С. 211–221.
8. Процедурні питання організації роботи органів місцевого самоврядування об'єднаної територіальної громади. Практичний посібник з питань організації роботи органів місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад. Київ: USAID, Асоціація міст України. 2 вид., 2016. 53 с.
9. Брэбан Г. Французское административное право. / Пер. с фр. под ред. и вступ. сл. С.В. Боботова. М.: Прогресс, 1988. 488 с.
10. Стрільчук В.А. Процесуалізація муніципального права як одна із тенденцій його подальшого розвитку в умовах світу, що глобалізується. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 1. С. 77–80.
11. Ковалів М.В. Основи управління в органах внутрішніх справ України: навч.-практ. посіб. Львів: Льв. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 340 с.